

Комунальний заклад вищої освіти
«Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради
Факультет реабілітаційної педагогіки та соціальної роботи
Кафедра спеціальної освіти та психології

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

Особливості корекції дезадаптивності учнів із затримкою психічного
розвитку

Виконала студентка другого
(магістерського) рівня освіти
групи СОМ-2(3)
спеціальності 016 Спеціальна освіта
Резніченко Лариса Миколаївна
Керівник: Бочелюк В. Й.
Рецензент: Шевяков О. В.
Нормоконтроль _____ Анна КІРІЛЛОВА

Запоріжжя
2023 р.

РЕФЕРАТ

Магістерська робота: 114 с., 10 табл., 2 рис., 99 джерел, додатка.

Об'єкт дослідження – дезадаптація учнів із затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження – особливості виникнення та корекції дезадаптивності в учнів із затримкою психічного розвитку.

Мета дослідження полягає у визначенні, обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності дидактичних умов корекції дезадаптивності в учнів із затримкою психічного розвитку.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, аналогії в процесі вивчення наукових джерел з педагогіки, психології, інклюзивної дидактики для визначення базових понять; емпіричних – діагностичні (бесіди, анкетування, спостереження, тестування, опитування, порівняння) з метою визначення рівня дезадаптивності в учнів із затримкою психічного розвитку; психолого-педагогічний експеримент; математичної статистики – для кількісно-якісного аналізу одержаних результатів дослідження і доведення їх статистичної достовірності.

Питання соціально-психологічної адаптації актуалізується на сучасному етапі і в освітянському середовищі. Проблема удосконалення спеціальної освіти в Україні передбачає визначення та реалізацію оптимальних шляхів інтеграції дитини з особливостями психофізичного розвитку в умови сучасного суспільства на основі розвитку особистісної активності та адекватної взаємодії з навколишнім світом. Сучасні умови освіти та модернізація українського суспільства обумовили підхід до особистості як до активного суб'єкта соціальних стосунків.

КОРЕКЦІЯ, ДЕЗАДАПТИВНІСТЬ, УЧНІ ІЗ ЗАТРИМКОЮ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні умови життя і діяльності людини характеризуються кардинальними змінами в багатьох сферах суспільства. В нашій країні це пов'язано з розбудовою незалежної Української держави, відновленням національної культури, переходом до ринкової економіки. Різкі зміни в соціальному середовищі незмінно супроводжуються кризовими явищами, які зумовлюють виникнення факторів, що привносять дезорганізацію в психічну діяльність людини відповідно до мінливості вимог оточуючого середовища, знижують продуктивність різних видів її діяльності та порушують процес адаптації в суспільстві в цілому. В умовах фундаментальної перебудови системи освіти в Україні посилена увага приділяється проблемі виховання і розвитку дітей з особливими потребами. Реформування і осучаснення доктрини національної освіти, яке відбувається завдяки соціально-історичним перетворенням в Україні, викликає розв'язання важливих проблем забезпечення та реалізації Державних програм щодо надання спеціальної психокорекційної допомоги дітям з особливими освітніми проблемами, спрямованих на підвищення ефективності навчання дитини, формування її пізнавальної активності і самостійності здатності до саморегуляції, самоосвіти. У цьому полі загально-пріоритетним напрямком спеціальної освіти є розроблення альтернативних шляхів саморегуляції навчальної діяльності учнів із затримкою психічного розвитку, що є підґрунтям створення інноваційних технологій навчання цих дітей.

Проблема соціально-психологічної адаптації актуалізується на сучасному етапі і в освітянському середовищі. Реалізація Державної національної програми «Освіта» (Україна XXI століття), нових концепцій навчання і виховання учнів з обмеженими можливостями потребує використання творчих професійних знань педагогів. Проблема

удосконалення спеціальної освіти в Україні передбачає визначення та реалізацію оптимальних шляхів інтеграції дитини з особливостями психофізичного розвитку в умови сучасного суспільства на основі розвитку особистісної активності та адекватної взаємодії з навколишнім світом. Сучасні умови освіти та модернізація українського суспільства обумовили підхід до особистості як до активного суб'єкта соціальних стосунків. У контексті суспільних процесів піднято та інтенсивно розробляється питання цілеспрямованого формування соціалізованої особистості, готової до міжособистісних стосунків в суспільстві.

Звернення до прогресивних ціннісних орієнтацій та злам традиційних стереотипів у навчально-виховному процесі призводять до виникнення суперечностей та актуалізують адаптаційні процеси в умовах спеціалізованої школи. Посилення явищ дезадаптаційного характеру в навчально-виховному процесі загальноосвітнього закладу обумовлене збільшенням критичних і екстремальних ситуацій в повсякденному житті, особливо, як свідчить практика роботи в школі, вони загострюються в підлітковий період становлення особистості з обмеженими можливостями, який є сам по собі критичним з точки зору онтогенетичних психофізіологічних змін. Зростання специфічних адаптаційних труднощів учнів в дидактичних та змінних соціальних умовах життя зумовило необхідність їх вивчення, виявлення їх чинників, пошук шляхів усунення і, як результат, появу в науковому обігу таких термінів як «соціальна дезадаптація», «шкільна дезадаптація», «психогенна шкільна дезадаптація».

У психолого-педагогічній літературі проблема адаптації вивчалась на різних рівнях, основи вивчення процесу адаптації підлітків закладено у працях сучасних науковців, які розглядали проблему адаптації особистості в різноманітних аспектах: від розкриття змісту поняття (С. Андрійчук, Ф. Березін, Л. Дзюбка, В. Казначєєв) до виявлення особливостей прояву в різних видах діяльності (Т. Дуткевич, Н. Завацька, Т. Калініна, О. Кононко, Н. Ліфарєва, А. Мельник, В. Мерлін, Д. Романовська), факторів, які

детермінують цей процес в тих чи інших умовах (М. Коренєв, О. Мороз, М. Раттер, Х. Ремшмідт, О. Таранченко), у соціокультурному та філософському (В. Верещагін, Ю. Ган, С. Кінелєв, Г. Царегородцев, Ю. Чернецька, А. Шамне, Л. Шпак); психологічному (Б. Ананьєв, Г. Балл, О. Бодальов, Н. Завацька, О. Киричук, Н. Токарева); соціологічному (О. Алексєєва, Є. Вітенберг, Ю. Ган, І. Калайков); педагогічному (Л. Закутська, О. Плотникова, Є. Савченко, С. Селіверстов, Г. Чуткіна); соціально-педагогічному (Н. Жукова, Л. Закутська, С. Подмазін, Н. Сас, І. Цимбал). Значний внесок у розробку проблеми адаптації підлітків зробили такі науковці: О. Литовченко (організаційно-педагогічні умови соціальної адаптації учнів); Л. Мельник (соціально-педагогічні умови інтегральної виховної діяльності зі старшими підлітками в процесі входження їх у різновіковий колектив); Д. Биков, Л. Кошелева, Г. Сілласте, В. Тесленко (адаптація підлітків з обмеженими можливостями в умовах різних навчально-виховних закладів); В. Осенніков (змістовні компоненти соціально-педагогічної адаптації старших підлітків в оздоровчому освітньому закладі); Р. Пономарьов (умови успішної адаптації старших підлітків в освітньому середовищі).

Питання адаптації підлітків розглядалися також при вивченні проблем формування шкільного колективу та його ролі в розвитку особистості (Т. Алексєєнко, О. Леонтєв, А. Макаренко, А. Петровський, В. Сухомлинський, З. Шейнфельд), впливу міжособистісних стосунків в учнівському колективі на поведінку особистості, її активність, ціннісні орієнтації (Б. Бітінас, С. Гессен, Д. Ельконін, Д. Фельдштейн та ін.), організації профілактичної роботи з соціально дезадаптованими дітьми (Н. Максимова, В. Оржеховська, Н. Панасенко, В. Поліщук, Д. Романовська).

Одним із перспективних напрямків розробки проблеми соціально-психологічної адаптації в цілому і феномену дезадаптації зокрема є концепція неадаптивної активності суб'єкта В. Петровського, в якій визначаються активно-неадаптивні тенденції особистості в предметній

діяльності, спілкуванні і мотивації. Цілісність підходу до вирішення проблеми соціально-психологічної адаптації підростаючої особи, за думкою вченого, не може бути забезпечена вивченням тільки адаптивних можливостей людини, вона повноцінно реалізується при поглибленому дослідженні протилежних, не адаптивних та дезадаптивних її властивостей.

Ряд робіт присвячені вивченню особливостей адаптації дітей різного віку (Л. Закутська, Л. Міщик, О. Музика, Г. Чуткіна, Т. Юферєва, О. Яковлєва) та дезадаптації (Т. Белавіна, А. Грись, В. Каган, С. Коношенко, Н. Максимова, О. Новікова, А. Полегенько). При цьому більш докладно вивчено чинники дезадаптивності старших дошкільників (А. Венгер) та молодших школярів (Г. Бурменська, О. Лідерс).

У дослідженнях, присвячених адаптивним можливостям підлітків, розглядаються окремі питання виникнення і розвитку дезадаптації, що пов'язують з порушенням взаємостосунків з дорослими і однолітками, зниженням успішності, виникненням правопорушень (делінквентності і девіантності), проявом суїцидних явищ та агресивності. Все це супроводжується негативними внутрішніми переживаннями, стражданнями, критичною напруженістю і породжує психогенні реакції невротичного і соматичного характеру, акцентуації характеру, емоційні розлади – депресії, іпохондрії, труднощі статевої адаптації.

Мета дослідження полягає у визначенні, обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності дидактичних умов корекції дезадаптивності в учнів із затримкою психічного розвитку.

У відповідності з поставленою метою було визначено наступні завдання дослідження:

1. Обґрунтувати теоретичний і методичний підходи до вивчення проблеми дезадаптації учнів із затримкою психічного розвитку.

2. Визначити соціально-психологічні фактори виникнення і розвитку дезадаптивності та виявити її психологічні особливості в учнів із затримкою психічного розвитку.

3. Визначити критерії та рівні дезадаптивності учнів із затримкою психічного розвитку.

4. Розробити корекційні заходи по усуненню дезадаптивності особистості дітей із затримкою психічного розвитку.

Об'єкт дослідження – дезадаптація учнів із затримкою психічного розвитку.

Предмет дослідження – особливості виникнення та корекції дезадаптивності в учнів із затримкою психічного розвитку.

Методологічною та теоретичною основою дослідження стали:

– концепція про компенсаторні можливості аномальної дитини через її соціалізацію (Л. Виготський);

– теорія психічного розвитку в ранньому дитинстві, системний підхід до аналізу психічних явищ, положення про опосередкування зовнішніх дій «внутрішніми» умовами (О. Запорожець, Л. Обухова, С. Рубінштейн);

– теорія соціального розвитку в просторі-часі дитинства (Д. Фельдштейн);

– теорія про єдність і взаємовідношення біологічних і соціальних чинників в розвитку дитини, про складну структуру порушень розвитку, що виникають в результаті первинного і вторинного дефектів (Л. Виготський, О. Запорожець, Р. Льовіна, С. Рубінштейн та ін.);

– концепція еволюції відношення суспільства до осіб з відхиленнями у розвитку, соціально-психологічні особливості адаптації як процесу активного пристосування індивіда до умов соціального середовища, положення про неадаптивну активність індивіда (М. Малофєєв);

– концепція інтегрованого навчання осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальними освітніми потребами).

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, систематизація, узагальнення, аналогії в процесі вивчення наукових джерел з педагогіки, психології, інклюзивної дидактики для визначення базових понять; емпіричних – діагностичні (бесіди, анкетування, спостереження, тестування,

опитування, порівняння) з метою визначення рівня дезадаптивності в учнів із затримкою психічного розвитку; психолого-педагогічний експеримент; математичної статистики – для кількісно-якісного аналізу одержаних результатів дослідження і доведення їх статистичної достовірності.

Дослідницька робота проводилась на базі комунального закладу Запорізька спеціальна загальноосвітня школа-інтернат «Оберіг» Запорізької обласної ради.

Практична значимість дослідження полягає в тому що його результати можуть бути рекомендовані до використання психологами, соціальними педагогами, педагогами та скласти основу для розробки індивідуальної та групової корекційної роботи з дезадаптивності учнів із затримкою психічного розвитку.

Магістерська робота включає рекомендації щодо корекції дезадаптивності підлітків із затримкою психічного розвитку шляхом впливу внутрішніх та соціально-психологічних факторів.

Структура та обсяг наукової роботи: магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (99 найменування). Загальний обсяг роботи – 113 сторінок, із них 86 основного тексту.

ВИСНОВКИ

Адаптація є комплексним явищем, яке широко використовується в якості теоретичного поняття в різних галузях знань. Особливо це стосується концепцій де, відповідно до предмету і завдань дисципліни, вивчаються сутнісні адаптаційні аспекти.

З позицій системного підходу адаптацію розглядають як результат діяльності цілісної саморегулюючої системи. Зміст її становить активність багатьох біологічних, психічних та соціально-психологічних підсистем.

Процес адаптації людини в суспільстві в цілому пов'язують з виникненням, розвитком і збереженням стану фізичного і соціального благополуччя. Соціальна адаптація – це процес і результат активного пристосування індивіда до умов соціального середовища. Ефективність адаптації залежить від адекватного сприймання особистістю себе і своїх соціальних зв'язків.

У процесі адаптації виділяють стан нестійкої психічної активності особистості – дезадаптацію, при якій під впливом психогенних факторів відбувається розпад стереотипної системи відносин, втрата значущих цінностей, що супроводжується негативними емоційними переживаннями та нездатністю до реальної оцінки ситуації. Дезадаптація особистості із затримкою психічного розвитку є джерелом психічної напруги, внутрішнього дискомфорту і нестабільності перебігу психічних процесів. Найбільш виражено вона проявляється в підлітковий період.

У цілісній картині адаптаційних процесів в підлітковий період можна розмежувати три різновиди показників: адаптивність – неадаптивність – дезадаптивність.

Дезадаптивність підлітка із затримкою психічного розвитку ми визначаємо як специфічну негативну інтегральну властивість його

індивідуальності, що проявляється в емоційній нестабільності, психогенних реакціях, низькій мотивації досягнення.

Процес і результат дезадаптації в підлітковому віці, у відповідності з результатами нашого дослідження, обумовлюється внутрішніми (когнітивним, мотиваційним, емоційним), зовнішніми (власне соціальним, поведінковим) факторами та складним соціально-психологічним фактором.

Якісний аналіз експериментальних даних показав, що психологічні особливості дезадаптивності підлітків із затримкою психічного розвитку в залежності від дестабілізуючих впливів соціально-психологічних факторів характеризуються: слабкою вірою в себе, низькою самооцінкою, заниженим почуттям власної значущості; домінуванням мотиву уникнення невдач, низькою мотивацією поведінки; почуттям неспокою, послабленням інтересів, роздратованістю, тривожністю; безвіллям, легкою і підкорюваністю, неорганізованістю, нерішучістю, вразливістю; ізольованістю. Особливості дезадаптивності, як інтегральної властивості особистості підлітка знаходять своє якісне вираження в критеріях і рівнях дезадаптивності.

Інтерпретація результатів дослідження дала можливість у відповідності з якісними показниками по кожному фактору установити критерії особистісної дезадаптивності підлітків та визначити рівні її розвитку. Перший рівень дезадаптивності характеризується деякою обмеженістю мислення, домінуванням мотиву досягнення успіху при наявності побоювання невдачі або негативних емоційних переживань у зв'язку з невдачею, яка очікується; заниженою оцінкою власних можливостей; перепадами активності, зміною настрою, тривожністю; невпевненістю, пасивністю, відсутністю взаєморозуміння з батьками, вчителями, порушенням взаєностосунків з однолітками.

Другий рівень дезадаптивності характеризується наступними особливостями особистості: негативна «Я» концепція; відсутність мотиву досягнення успіху, негативні емоційні переживання, пов'язані з діяльністю; ігнорування об'єктивної інформації про свої здібності та результати

діяльності; схильність до роздратування та фізичного виснаження, тривожність, емоційне напруження; низька контактність, схильність до психастенічності і відсутність спілкування у сім'ї, непорозуміння з вчителями, зневага однолітками, асоціальне оточення.

Третій рівень дезадаптивності характеризується: конкретністю мислення, домінуванням мотиву уникнення невдач над мотивом досягнення успіхів; невпевненістю у собі, зневірою у можливість досягнення успіху; негативними переживаннями, пов'язаними з діяльністю; боязню критики, уникненням інформації про результати своєї діяльності; відчуттям пригніченості, сильним емоційним напруженням; замкнутістю, відчуженістю, конфліктами з оточуючими, переважанням шизоїдного типу акцентуації характеру; відсутністю взаєморозуміння та адекватного спілкування в сім'ї, з вчителями та відчуженням однолітками.

Психогенними визначені мотиваційний та когнітивний фактори, які мають значущі взаємозв'язки як з характерологічним, так і з власне соціальним та поведінковим факторами. Особливим чинником дезадаптивності виступає саме мотиваційний фактор, який «продемонстрував» низькі рівні мотивації досягнення в співвідношенні з низькими показниками когнітивного компоненту самосвідомості: заниженою самооцінкою, почуттям вини та неповноцінності, слабкою вірою в свої можливості.

З метою уникнення розвитку дезадаптивності підлітків із затримкою психічного розвитку були впроваджені корекційні заходи індивідуальної і групової роботи з підлітками із затримкою психічного розвитку. З метою встановлення відносності значень понять «перемога», «поразка»; розвиток адекватного ставлення до оцінок зі сторони інших людей; стимулювання мотиву «бути не гірше інших», подолання почуття власної неповноцінності; актуалізацію потреби досягнення успіху, планування свого життя; усвідомлення підлітками власних якостей; виділення найбільш травмуючих психогенних впливів; усвідомлення підлітками власних проблем, пов'язаних

з комунікативними контактами в спільнотах ровесників (клас, вулиця); підвищення статусу підлітків в групах однолітків.

Способами корекції можуть виступати наступні методи: поетапних змін, позитивного та негативного підкріплення, моделювання ситуації, малювання, ігровий, пояснювання.

Реалізація корекційної роботи призвела до зміни впливу соціально-психологічних факторів на процес розвитку дезадаптивності у підлітків із затримкою психічного розвитку. Порівняльний аналіз результатів заключного етапу контрольного експерименту з початковими даними засвідчив тенденцію «міграції» дезадаптованих підлітків з критичного першого рівня до третього, що підтвердили кількісні дані: перший рівень – 21,9% початок дослідження і 3,1% – кінець; другий – відповідно 56,2% – 31,3%; третій – 21,9% – 50%, відсутність дезадаптивності – 15,6% підлітків.

У цілому, результати проведеного дослідження дають можливість стверджувати те, що в навчально-виховний процес школи повинна включатися корекційна робота по усуненню дезадаптивності підлітків із затримкою психічного розвитку.